

ÎNCERCĂRI DE ANALIZĂ MOTIVAȚIONALĂ A UNOR TERMENI PASTORALI DIN AROMÂNĂ

IOANA IANCU

1. CONSIDERAȚII ASUPRA METODEI ANALIZEI MOTIVAȚIONALE

În *Curs de lingvistică generală*, Ferdinand de Saussure lansează conceptul de *semn lingvistic* și principiul de *arbitrar al semnului lingvistic*. El observa atunci că între cele două fețe ale semnului lingvistic, *semnificantul* și *semnificatul*, nu există nicio legătură naturală. Totuși, el admitea, că în cazul onomatopeelor și al cuvintelor onomatopeice, „alegerea semnificantului nu este întotdeauna arbitrară”. La fel stau lucrurile și cu exclamațiile. Asemenea semne lingvistice însă, sunt „de importanță secundară”, deci neprimejdioase pentru teza enunțată (Saussure 1998: 87–88).

După cum observă Jean Philippe Dalbera (2006: 18), prin arbitrar, Saussure înțelege nemotivarea, „adică arbitrar prin comparație cu semnificatul cu care nu are nicio legătură naturală în realitate. Dar și el admite că această distincție arbitrar / motivat nu este bipolară, dar că există grade de motivare: semnul poate să fie relativ motivat. Astfel *vingt* este nemotivat, dar *dix-neuf* nu se află în același grad pentru că el evocă termenii din care se compune și altele care i se asociază”.

Așadar, din costatarea lui Dalbera, se înțelege că Saussure nu neagă la modul absolut motivarea.

În continuarea studiului său, Dalbera aduce în discuție concepții lingvistice referitoare la motivarea semnului lingvistic. Referindu-se la P. Guiraud, Dalbera evidențiază ideea că, atunci când este creat un nou semn lingvistic, acesta „nu are nimic arbitrar”. A se vedea în acest sens creațiile de cuvinte din perioada actuală, din limba franceză, precum *informatician*, *souris* ‘mouse’.

„Contradicția arbitrar-motivat nu este de fapt după Guiraud decât una aparentă. Ea se rezolvă, dacă vrem să admitem, prin revărsarea unui al treilea termen: convenția. În perspectiva lui Guiraud, semnul nu poate fi la început decât motivat; dar folosirea acestui semn se operează nu sub controlul permanent al acestei motivații, ci în mod unic prin faptul convenției care se instaurează în sânul comunității. Pornind de la momentul în care folosirea este convențională, rolul motivației trece în plan secund” (Dalbera: 19–20).

FD, XXXVIII, București, 2019, p. 33–45

Prin uzitarea frecventă a unui termen creat prin motivare, vorbitorii pierd din vedere de ce este motivat. În concluzie, „trăsătura motivat și trăsătura arbitrar a semnului nu sunt nimic altceva în definitiv decât descripții a două stări succesive ale dezvoltării acestuia” (ibidem: 20). Iar creația lexicală, cum spune mai departe Dalbera, „este un fenomen care intervine în orice moment și nu este deloc trimis la originea timpului limbilor” (ibidem: 23).

Metoda analizei motivaționale este adoptată relativ recent și de lingviștii români.

După cum aflăm din lucrarea *Sinteze de dialectologie română*, a autorilor Nicolae Saramandu și Manuela Nevaci, metoda analizelor motivaționale în lingvistică s-a impus în urma apariției hărților lingvistice motivaționale, în *Atlasul limbilor Europei*. În opinia lor, asemenea hărți „ajută la lămurirea sau corectarea unor etimologii din limbi particulare și oferă un model de interpretare pentru hărțile din atlasele naționale și chiar regionale”. Astfel, hărțile de motivație scot în evidență dinamica limbii, prea puțin cunoscută până acum din perspectiva motivării semnului lingvistic. Trebuie să precizăm că este vorba de termeni pe care vorbitorii simt nevoia să-i „remotiveze” după o perioadă de timp în care referentul s-a opacizat (Saramandu/Nevaci 2013: 84). Cei doi autori au aplicat această metodă în lucrarea citată, în analiza unor termeni din limba română prin comparație cu termenii corespunzători din limbile romanice. Dintre cuvintele analizate ne-au atras atenția în mod special *trifoi*, *lipitoare*, *iepure de câmp*.

În acest context, profesorul Cristian Moroianu, de la Universitatea din București, în lucrarea *Motivarea formală a relațiilor semantice. Sinonimii analizabile*, propune specialiștilor în domeniu o serie de studii privitoare la motivarea cuvintelor create prin derivare, la sinonimia lexicală analizabilă, la structura derivativă și, nu în ultimul rând, la relațiile semantice. Autorul demonstrează că „relația de sinonimie lexicală analizabilă poate fi considerată prin structură derivativă/afixală și savantă/afixoidală a componentelor sale, un aspect al motivării semnului lingvistic” (Moroianu 2016: 17). Noua viziune asupra relațiilor semantice cunoscute conferă studiului său o modernitate binevenită.

2. INTERPRETĂRI MOTIVAȚIONALE ALE UNOR TERMENI PASTORALI DIN AROMÂNĂ

Pornim în analiza noastră de la *Atlasul lingvistic al dialectului aromân* (autor: Nicolae Saramandu, editor: Manuela Nevaci), de unde am preluat lexemele respective. Primul volum s-a publicat la Editura Academiei Române, București, 2014, fiind cea mai amplă cercetare de geografie lingvistică pentru dialectul aromân. Este rodul unor îndelungate cercetări de teren efectuate de Nicolae Saramandu în Grecia, Albania, R. Macedonia, Bulgaria, cuprinzând într-o imagine de ansamblu întregul areal aromânesc. Sunt cuprinse în lucrare toate graiurile aromânești, care pot fi identificate și descrise, pentru prima oară în mod amănunțit,

pe baza prezentului atlas. Rețeaua de localități are 61 puncte de anchetă în Bulgaria, R. Macedonia, Grecia, Albania (32 în Grecia, 12 în Albania, 9 în R. Macedonia, 8 în Bulgaria) și 276 de hărți lingvistice.

Un bogat material dialectal, inedit, oferă și volumele al II-lea și al III-lea ale *Atlasului lingvistic al dialectului aromân* (Editura Academiei Române – în manuscris), realizat de Nicolae Saramandu, în colaborare cu Manuela Nevaci.

În cele ce urmează, vom încerca o astfel de analiză pentru corespondenții, din dialectul aromân, ai termenilor *căpușă*, *caș*, *câine ciobănesc*, *strungă* și *burduf*.

HARTA 636. CĂPUȘĂ, pl. 'tique' [910]

Comentăm forma de singular de la chestiunea 910 [Cum se cheamă găngania care trăiește mai ales pe oi, se înfige în piele și sugă sânge până se umflă?].

S-au obținut următoarele răspunsuri: *cârlej*; *țimurâ*; *cățămor*.

cârléje; -*léj* [m.] 15; *cârléj*^l; *cârléjur* [m.] 16

Termenul este atestat în DDA cu forma *cârléjŭ*, având ca etimon bg. *kŭrlédzŭ*. Pentru acest termen sunt date drept sinonime lexemele *căcimór*, -*móri* cu sensul de 'căpușă mare' și *căpúșe*, pl. *căpúșe*, cu varianta *căpúșŭ*. Forma *cârléjŭ* este ocurență în graiurile aromânești din Gopeș și Moloviște. În albaneză există termenul *kërlëshj/e* cu sensul 'încăierare', 'încăibărare', care ar sugera încheștarea căpușei în părul animalelor (DAR/FSR s.v.). În bulgara contemporană, există termenul *кърлеж* cu sensul de 'căpușă' (DBR/BPP s.v.). Luând în considerare semantica acestor lexeme, am putea crede că avem de a face cu un termen motivat.

țimurâ; -*muri* 41

Termenul este prezent în graiul pindean din Giurgea și nu se află înregistrat în DDA.

cățămórŭ; -*mór* 49;

Termenul este prezent în graiul pindean din Cuțufleani. Un termen asemănător, *căcimór*, este atestat în DDA cu sensul de 'căpușă mare'. Acest lexem mai poate avea și sensul de 'ghemotoc de păr încârligat', neatestat în DDA, dar transmis nouă, în cadrul unei anchete dialectale, din ianuarie 2019, de către subiectul Cavachi Viorica. Existența unui asemenea sens ne permite să lansăm ipoteza că termenul respectiv este motivat.

Alte variante de sensuri ale termenului *căcimor* se regăsesc la Nicolae Saramandu, în colaborare cu Manuela Nevaci, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, vol. II, cap. „Note”, Editura Academiei Române, București, 2019 (sub tipar):

2: *căcimór*^l; -*mór*^l 'alt soi de căpușă care se înfige în pielea oii'.

7, 19: *căcimór*^l; -*mór*^l 'căpușă mai mică, se înfige în pielea mieilor'.

8: *căcimór*^l; -*mór*^l 'căpușă care se înfige în coada oii'.

17: [slavii macedoneni spun:] *cârléj*.

În dacoromână, cuvântul *căpușă* este definit astfel: **CĂPUȘĂ**, *căpușe*, s. f. I. (La pl.) Gen de artropode parazite din clasa arahnidelor, care se înfig în pielea animalelor și a omului și se hrănesc sugându-le sângele (Ixodes); (și la sg.) animal care face parte din acest gen. ◊ Expr. *Ce-i în gușă, și-n căpușă*, se zice în legătură cu un om sincer; care spune tot ce gândește. II. 1. (Bot.) Ricin. 2. Mugur de viță, din care se dezvoltă coardele și rodul; ochi1. – Cf. alb. *këpushë* (DEX s.v.). În DELR termenul este atestat astfel: CĂPUȘĂ [ar. *căpușe* „artropod parazit; căpșună”, mr. *căpușă* „artropod parazit; mărgele, mătâanii”] s.f. „artropod parazit care se înfige în pielea animalelor și a omului, sugând sângele; mugur de viță; ricin – tique; bourgeon de vigne; ricin; (ar.) tique; fraise” 1649 (antrop.). Et. nes., probabil «– *-cap* + *-ușă* S. Pușcariu, DR 2, 1921–1922, 594 (posibil), DA (posibil), REW 1668, SDLR, C. Poghirc, TILR II, 338 (posibil), cf. sp. *capullo* „căpușă” (< *capillo* „pălărie” + *cogulla* „glugă”) CDER 1396 (caz în care alb. *këpushë* ar fi împrumutat din română), sau el. de substrat (înrudit cu alb. *këpushë*), care ar putea proveni din i.-e. **kap-* „vierme, omidă” (cf. sanscr. *kapana* „vierme, omidă”, gr. *κᾰμπη* „omidă”, let. *kāpe* „un fel de omidă”, *kāpars*, *kāpurs* „crisalidă, larvă, omidă”) Russu, Etnogenezei, 289, Brâncuș, VA, 56–58 (posibil), i.-e. **kap-* „cap” (cf. lat. *caput*) sau i.-e. **kap-* „a prinde” (cf. lat. *capere*) Brâncuș, VA, 56-58 (improbabil ca urmare a dificultății de a explica derivarea lui *këpushë* pe teren albanez, întrucât *-ushë* nu se atașează la rădăcini verbale, v. Xhuvani, Qabej, Prapashtesat, 105, 167) // Alb. *këpushë* Densusianu, HLR I, 352; lat. **cap(a)* < *capere* „a apuca, a prinde”, cf. sp. *caparra* (cu *-p-* păstrat în aragoneză), gascon *gabar* „căpușă” (pentru asocierea semantică între „a apuca, a prinde” și „căpușă”, cf. *grapă* „unealtă agricolă făcută din spini” care are și sensul regional „căpușă”) Giuglea, CR, 215–221 (apud DELR s.v.).

Emanuela Dima descrie sensul propriu, ‘arahnid parazitar cu abdomen mare’ (DA s.v.) și cel figurat, ‘mugurul viței de vie’ (DA s.v.), al termenului *căpușă* (Dima 2013: 96–97). Autoarea atrage atenția că termenul ar putea fi format prin derivare cu sufixul *-ușă*, de la un radical moștenit *cap* (< lat. *caput*), **cap-* (< lat. *capio*) sau de la radicalul **kap* ‘vierme, larvă-insectă’. În sprijinul acestor afirmații, îi menționează pe lingviștii Sextil Pușcariu (Pușcariu, DR IV: 1369) și Ioan Iosif Russu (Russu 1970: 147). Subliniem părerea lui Grigore Brâncuș (Brâncuș 1983: 570) potrivit căruia că termenul *căpușă* din română este foarte probabil „un vechi derivat cu sufixul *-ușă*, de origine traco-iliră”, dar că radicalul *cap* „este greu de precizat”.

HARTA 637. CAȘ ‘fromage frais’ [911]

Discutăm forma de singular de la cheștiunea 911 [Ce se face din laptele de oaie, după ce ai pus cheag în el și l-ai stors?]

Răspunsul care ne interesează și pe care îl vom analiza este *caș^H dūlți*.

caș^H dūlți 28, *caș^H dūlți* 52

Forma *caș^u dulți* este ocurentă în graiul pindean din Veria și în graiul fărșerot din Horopani. Între formele din cele două puncte, în care se vorbesc graiuri diferite ale dialectului aromân, nu există diferențe la niciun nivel al limbii.

Termenul *caș^u* < lat. *caseus* este atestat în DDA cu sensul de ‘ca□□ (DDA s.v.).

În DA, termenul *caș* este definit astfel: ‘substanță alimentară cu gust acrișor, preparată din lapte de oaie (de vacă sau de capră) încheșat, apoi mestecat bine, scurs de zer în strecurătoare (sau crintă), lăsat să se svinte, să lase zerul și să dospească pe hârzob, și uscat pe poliță sau pe leasă. Din caș se face brânza. | Specii: *caș dulce* sau proaspăt sau în zer (scăpat numai de zerul cel mult): nesărat, caș sărat, caș murat, caș cu înăcreală’. Mai este menționat faptul că dacoromânii foloseau, în vechile timpuri, termenul *caș* pentru toate tipurile de brânză, așa cum procedează și în prezent aromânii, meglenoromânii și istoromânii. În dacoromână, sensul s-a specializat mai târziu, astfel că termenul *brânză* era utilizat pentru a desemna brânza sărată, iar termenul *caș* pentru a desemna brânza dulce sau specialitățile străine. (DA s.v.).

Termenul este atestat și în (DELR s.v.): CAȘ [ar. *caș^u*, mr. *caș*, ir. *câș*] s.n., s.m. ‘brânză dulce, proaspătă – fromage frais’ 1523. Lat. *cāseus, cāseum* ‘brânză’, cf. dalm., it., sd., sp., ptg. REW 1738 (în trecut era termenul generic pentru brânză, păstrat ca atare în ar., mr., ir.).

Ținând seama de sensul din aromână, ‘brânză sărată’, dar și de cel din dacoromână, ‘brânză dulce’, al lexemului *caș*, putem concluziona că termenul din aromână este motivat. Pentru a diferenția mai bine cele două tipuri de brânză, cel sărat și cel dulce, aromânii au folosit epitetul *dulți*. Așadar, aromânii utilizează termenul *caș^u* pentru a desemna ‘brânza sărată’, și *caș^u dulți* pentru a desemna ‘brânza dulce’.

Pentru a exemplifica mai bine noțiunile de mai sus, reproducem un fragment de text, aparținând graiului fărșerot al dialectului aromân, transcris dialectal și transpus în dacoromână. Materialul a fost obținut, într-o anchetă dialectală desfășurată în ianuarie 2019, în Constanța, de la subiectul Cavachi Viorica (70 ani):

[*đă nihjám cum s-adără cáșlu dulți?*]

tóra nu mai fățem caș că ál dăm láptili / da ma nínti dúpă țí mulđęám Ȟóji // lu-alásám nihjám di s-lâýarsęá / ál trățęám pit stácățări di dáuă-trej orí / sticățaręa s-hibă ma gróasă ca s-ul alęgă ghini di práfu di Ȟoj di țivá / ș-dapója ál bágám nihjám di lá-ęgálđám ca s-hibă monocáld / íj bágám ca únă língurá di clac^u la đáți kili di lápti / șloalásám ca nă sáti dáyuă anválit // ál dizvâlęám ș-vidęám cãn lų-astállá đáru // ál lųam și tu tijęáúă ántindęám gíni sticățárea / ș-bágám ș-nă scándurá s-intrá // ál bágám cáșuacó cum s-tállá el // lų-alásám di si scurđęá nihjám ma gíni // ș-dapója ál disfățęám ș-când^u vręam sá-l mácám caș dulți ál mácám caș dulți //

[spune-ne despre cum se face brânza dulce?]

[acum nu mai facem brânză că dăm laptele / mai înainte după ce mulgeam oile // îl lăsam să se liniștească / îl strecuram de două-trei ori / strecurătoarea să fie mai groasă ca să îndepărtăm bine praful de la oi sau altceva / după aceea îl puneam puțin la încălzit / îi puneam o lingură de cheag la zece kile de lapte / și îl lăsam o oră-două acoperit // îl dezveleam și vedeam dacă s-a tăiat zerul // îl luam și întindeam bine strecurătoarea pe tejghea / îi puneam și o scândură // puneam brânza acolo după ce o tăiam // o lăsam de se scurgea puțin mai bine // îl desfăceam când voiam să mâncăm brânză dulce//]

HARTA 641. CÂINE (ciobănesc), pl. ‘chien (de berger)’ [915]

Analizăm forma de singular de la chestiunea 915 [Cum îi spui la acela de pe lângă stână care latră și care păzește oile de lupi...?].

S-a răspuns cu mai mulți termeni, dar ne îndreptăm analiza asupra următorilor doi: *câne dit cupie* și *câne di picurăr* ^H.

câne dit cupie 16; *câni di cupiî*, *cân* ~ ~ 54

Forma *câne dit cupie* este ocurentă în graiul moloviștean, iar forma *câni di cupiî*, *cân* ~~, în graiul fărșerot din Cristalopiți. În structura *câne dit cupie*, grupul nominal *dit cupie* este motivat pentru că desemnează un anumit tip de câine, pe cel care păzește turma.

câni di picurăr ^H, *cân* ~ ~ 17; *câni di picurăr* ^I 20; [σ] *câne di picurăr* ^I, *cân* ~ ~ 33

Forma *câni di picurăr* ^H, *cân* ~ ~ este ocurentă în graiul grămostean din Târnova, forma *câni di picurăr* ^I în graiul fărșerot din Gramaticova de Sus, iar formele *câne di picurăr* ^I, *cân* ~ ~ în graiul pindean din Palioseli. În acest caz, grupul nominal *di picurăr* ^H este motivat, deoarece el denuște specializarea câinelui în desfășurarea păstoritului.

Pentru o mai bună exemplificare, reproducem un fragment de text din graiul grămostean, aparținând subiectului Maria Saramandu, din Sarighiol de Deal. Textul apare în *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar* (Saramandu 2007: 232):

[și-óîli cări li duțǎ?]

óîli fũđǎ áhórǎ / óîli fũđǎ pripáde / cu picurăr ^I // ș-avǎ picurăr ^I cu cân / și z duțǎ pit múnǎ / ș-avǎ cáľurle-a lor li șteǎ // și fuméîli cu cáli trițǎ pi álti cáľur ^I //

[și cine ducea oile?]

[oile mergeau repede / oile mergeau pe jos / cu cioban // ciobanii aveau câini / și se duceau în munți / și își aveau drumurile lor știute // și familiile mergeau cu caii pe alte drumuri //]

Termenul *câne* < lat. *canis* este atestat în DDA cu sensul de ‘câine’. Papahagi dă exemple de expresii în care regăsim termenul *câne*, pe care le și comentează, una dintre ele fiind chiar din lumea păstorească: *gîoînî ș’ grași ca câni di Greți* ‘bravi și grași ca câini ai grecilor’: *reflex din viața pastorală a aromânilor: spre deosebire de cei ai aromânilor, câinii grecilor, slabi, piperniciți și străiți de viața pastoral, nu sunt în stare să înfrunte, bunăoară, fiare sălbatice* (DDA s.v.).

Termenul corespunzător din dacoromână, care desemnează cel mai bine *câne dit cupie* sau *câni di picurâr^h*, este cel de *câne ciobănesc*. Sensul acestuia este 1. ‘care aparține ciobanului, privitor la cioban, specific ciobanului’. 2. *câne ciobănesc* = ‘rasă de câine mare și puternic, folosită de obicei pentru paza turmelor și a stâniei. – **Cioban** + suf. *-esc*’ (DEX s.v.).

Termenul apare și în DELR: CÂINE [ar. *câne*, mr. *çoni*, *çini*, *coni*, ir. *cäre*, *cäre*] s.m. ‘mamifer carnivor, în general domestic – chien’ 1535, var. *câne*. Lat. *canis*, cf. dalm., it., sd., ret., fr., occ., cat., galic., ptg. REW 1592 (apud DELR s.v.).

Pentru a ne lămuri mai bine, am căutat corespondenți și în limbile franceză, italiană, spaniolă și germană. Am găsit astfel: fr. *chien de berger*, it. *cane da pastore*, sp. *perro pastor*, dar și *perro ovejero*, germ. *der Schäferhund*. Atât termenii din cele trei limbi romanice, cât și cel din germană sunt motivați, toți desemnând corespunzător semnificatul și se grupează după semul ‘câine ciobănesc’ și după semul ‘câine pentru turmă’.

HARTA 645. STRUNGĂ, pl. ‘passage étroit où on fait passer les brebis une à une pour les traire’ [918]

Comentăm forma de singular de la chestiunea 918 [Pe unde ies oile din îngrăditură, una câte una, ca să le mulgi?].

S-a răspuns cu mai mulți termeni: *cărare*; *ușă*; *arâstoacă*; *pureauă*; *scam*.

cârăre; *-râr^h* 11; *cărare*; *-rărur* 16; *cărăre*; *-răr^h* 24; *cărăle*; *-ră^h* 13; *cărăță*; *-răt* 58

Termenul *cârăre* < lat. *carraria* este specific dialectului aromân, nefiind întâlnit în dialectul dacoromân cu sensul de 1. ‘deschizătură de ieșire din țarcul oilor, porțiță prin care poate trece numai o oaie’. – 2. ‘țarc, ocol la oi’. În DDA este menționat doar cu sensul de ‘cale, drum’, la fel ca în dacoromână (DA, s.v.). În ALAR, vol. II, e atestat termenul cu sensul ‘deschizătură de ieșire din țarcul oilor, porțiță prin care poate trece numai o oaie’. În aceasta constă motivarea acestui termen, care este ocurent în graiul din Crușova, unde se vorbește un idiom aparte, numit ‘dialect mixture’ (Nevaci 2013: 109–112), în graiurile insulare (graiul din Muloviște și graiul din Beala de Sus), precum și în două puncte din graiul fărșerot (Corcea, Selenița).

úșě; úși 21; *úși*; ~, [∗]; *úși*; ~ 17

Termenul *úșě* < lat. *ustium* și *ostium* este prezent în dialectul aromân cu sensul de ‘deschizătură de formă regulată lăsată în peretele unei clădiri, la un vehicul, la o mobilă, pentru a permite intrarea (și ieșirea); ansamblu format dintr-un cadru fix de care se prinde o tăblie mobilă de lemn sau de metal, care închide sau deschide această deschizătură’. Este ocurent în graiul din Nicea, dar și în graiul grămostean din Târnova. În practica oieritului, termenul a ajuns să exprime sensul de ‘strungă’, desemnând locul prin care intră oile la muls. Și în acest caz s-a produs o motivare a termenului în cauză.

arâstăcă; -tăți 39; *arâstăcă; -tăți*, *râstăcă; -tăți* 28

Termenul *arâstoacă* < lat. *rostrum* este întâlnit în dialectul aromân cu sensul de **1.** ‘deschizătură de ieșire din țarcul oilor, porțiță prin care poate trece numai o oaie’. – **2.** ‘țarc, ocol la oi’ în graiul pindean, în două localități (Perivoli, Veria). În DDA, Tache Papahagi compară acest termen cu dacoromânescul *răstoacă* < vsl. *rastokŭ*, care are sensul de ‘vârtej produs în locul unde o apă curgătoare, puțin adâncă, trece peste prund și peste bolovani’. E puțin probabilă etimologia slavă, dacă ținem seama că etimonul latinesc *rostrum*, prezintă semul /intrare/, care îl apropie de termenul aromân *arâstoacă*. În același timp, învelișul sonor (semnificantul) evocă semul respectiv. Acest fapt ne determină să credem că și în acest caz este vorba de un termen motivat.

purăiță; -ree 36

Termenul *purăiță* este ocurent doar în graiul pindean din Aminciu. În DDA este comparat cu gr. *πυρραία* și se face referire la termenul *por* < gr. *πόρος*, cu același sens ‘deschizătură’.

Motivarea în acest caz se explică prin semnificantul grecesc al etimonului.

scaim 54

Termenul *scaim* < lat. *scamnum* este întâlnit în graiul fărșerot din Cristalopiți. În DDA este semnalat cu sensul de ‘scaun de piatră pe care stau păstorii atunci când mulg oile’. În dialectul dacoromân apare forma *scaun*, cu sensul ‘mobilă, cu sau fără spetează, făcută pentru a șede pe ea o singură persoană’. Menționăm faptul că termenul din aromână nu se mai întâlnește în nicio altă localitate, în afară de Cristalopiți.

În acest caz sensul motivat al termenului derivă din semul ‘scaun de piatră pe care stau păstorii atunci când mulg oile’, legându-se astfel semantic de termenul *strungă*.

Termenul *strungă* este ocurent și în dacoromână și este un cuvânt de origine autohtonă; cf. alb. *shtrungë*, gr. *στρούγγα*, glosat ca **1.** ‘deschizătură de ieșire din țarcul oilor, porțiță prin care poate trece numai o oaie’. – **2.** ‘țarc, ocol la oi’.

Termenul, probabil a pornit de la cuvântul *strung*, în sensul de ‘dispozitiv care execută frecare’, fiindcă *strungă* face ca oile să treacă frecând stâlpul porțiței sau pe ciobanul care așteaptă lângă el. Pentru semantism, cf. sp. *torno* ‘instrument care face să treacă obiectele printr-un spațiu închis’, chiar dacă nucleul semantic al termenului spaniol este diferit. Sensul lui *strung* și *strungă* este același de ‘lucru care roade’ și este natural, dacă ne gândim că sursa comună este sl. *strugati* ‘a răzui’, cf. *struji*. Totuși pentru acest cuvânt s-au propus etimoane foarte diferite. Din *a strânge* ‘a închide’ (Miklosich, Slaw. Elem., 47), dificil fonetic. – Din alb. *strungë* (Miklosich, Slaw. Elem. im Magyar, 35) e același lucru, deși alb., în opinia lui Miklosich, depinde de *stragoñ* < lat. *stringere*. Dintr-o rădăcină indo-europ. **strng-* (Jokl, Sb. Wien, CLXVIII, I, 89; Barič, Albanorum St., I, 105); dintr-o rădăcină **sru-* ‘a fugi’ (Philippide, II, 735); din gr. *στενυγά* ‘îngustime’ (Diculescu 198) sau **στρούγγα* (Drăganu, Români în veac. IX–XIV, 60; cf. Tamás, Archiv. Europ. Centro-Orient, II, 269); dintr-o rădăcină tracică **struma* ‘curgătoare’ (Pascu, I, 191); cf. Scriban; din lat. *ruga* contaminat cu v. germ. *stranga* (Giuglea, Dacor., II, 340–3). În general se admite că este cuvânt foarte vechi și că din română s-a răspândit în alte idiomuri balcanice și orientale, cf. Tiktin și Candrea, și Rosetti, II, 122. Uz general (ALR, I, 31). Der. *strungar*, s. m. (cioban care mână oile prin strungă); *strungăreață*, s. f. (răritură la dinți; ciubăr de muls oile). Din rom. provin negreșit toate formele cu infixul *n*, ca ngr. *στρούγγα* (Meyer, Neugr. St., II, 79; Murnu, Lehnw., 43), alb. *strungë* (Meyer 418), ceh., slov., rut. *strunga*, pol. *straga*, mag. *ezstrenga* (Candrea, Elementele, 401), ven. *strunga* (Tiktin). Formele fără infix nazal (bg. *strāga*, sb. *straga*) pot proveni și ele dintr-o formă anterioară nazalizării, cf. *strug* față de *strung*, sau din sl. (apud DER s.v.).

În studiul său despre terminologia păstorească din dacoromână, Alina Celac acordă un comentariu larg termenului *strungă* (Celac 2007: 55–57). Autoarea semnalează prezența mai multor răspunsuri pentru această chestiune în graiurile sudice ale dacoromânei: *strungă*, *țarc*, *ușă*, *poartă*. Termenul *ușă*, pe care noi l-am întâlnit în două graiuri ale dialectului aromân, în cel din Nicea și în cel grămostean din Târnova, este ocurent în mai multe puncte din Oltenia și Muntenia, dar și în câteva localități din Dobrogea.

HARTA 652. BURDUF, pl. ‘outré (de peau crue)’ [924]

Analizăm forma de singular de la chestiunea 924 [Cum îi spui la acela făcut din piele de miel, de vițel, în care se ține brânza? Se mai poate ține în el sare, făină?]

S-a răspuns cu mai mulți termeni: *fūale*, *kali*, *târvác*!

fūalē; foI[m.] 1 <lat. *follis*; *fūālī*; *fūoI* [m.] 2; *fōālī*; *foī* [m.] 3; *fōālī*; *foI*, *fūoI* [m.] 4; *fōālī* [m.] 5, 10; *fōālī*; *foI* [m.] 6–9, 35, 39–41; *fōlē*; *foI* [f.] 11; *fūālī*; *fūoī* [m.] 12; *fōlē*; *foI* [m.] 13; *fōlē* [m.] 14; [σ] *fōli*. 17; *fōli*; *foI* [m.] 18; *fōālī*; *foI* [m.] 19, 21–25, 29, 31; *fōāle*; *fuln* [pl.] 20; *fūālī*; *foI* [m.] 28; *fōāle*; *foI* [m.], *útre* 32;

foʎʎ; *foʎ* [m.] 33; *foʎali*; *foʎ*, *foʎli* [neart.] [m.] 36; *foʎli* 37, 54; *foʎi*; *foʎi* 38; *foʎali*, [art.] *foʎalili* [m.] 49; *foʎi*; *foʎ* [m.] 56; *foʎli* 59.

Termenul *fuʎale*; *foʎ* < lat. *follis* este atestat în DDA cu varianta *foʎale*, **având sensul de ‘sac’**. Am întâlnit această formă și în DLR, cu sensul de **1**. ‘Sac primitiv făcut din pielea unor animale’. Și: burduf (**5**). ‘**2**. (Reg; îs; îf *foi*) *Stâna foilor* ‘Încăpere la stână în care se depozitează brânzeturile’.

Formează o arie mai mare, cuprinzând toate graiurile dialectului aromân:

– în graiul fărșerot este prezentă forma *foʎale*; *fuʎli* cu variantele fonetice *foʎali*; *foʎ* [m.]; *foʎe*; *foʎ* [m.]; *foʎe* [m.]; *foʎi*; *foʎ*, *foʎi*; *foʎi*; *foʎi*; *foʎ* [m.]; *foʎli* formând o arie cuprinzătoare (e înregistrată în localități din Albania (Andon Poci, Corcea, Diviaca, Ducasi, Fier, Pleasa), R. Macedonia (Nijopole, Beala de Sus, Beala de Jos), Grecia (Gramaticova de Sus, Cândrova, Cristalopiya).

– în graiul grămostean este prezentă forma *fuʎale*; *foʎ* cu variantele fonetice *foʎali*; *foʎ* [m.]; *foʎali*; *foʎ*, *fuʎoʎ* [m.]; *foʎali* [m.]; *foʎali*; *foʎ* [m.]; *foʎali*; *foʎ*; *fuʎali*; *fuʎoʎ*; *foʎe*; *foʎ*; [σ] *foʎi*, formând o arie cuprinzătoare (e înregistrată în localități din Bulgaria (Blagoevgrad, Papaceair, Lopova, Bachița, Bujdova, Razlog, Batac, Șatra), R. Macedonia (Crușova, Ubovo, Târnova), Grecia (Livezi, Deniscu).

– în graiul pindean este prezentă forma *fuʎali*; *fuʎi* [m.] cu variantele fonetice *fuʎali*; *foʎ* [m.]; *foʎali*; *foʎ* [m.]; *foʎali*; *foʎ* [m.]; *foʎalili* [m.]; *foʎale*; *foʎ* [m.], *utre*; *foʎli*; *foʎ* [m.]; *foʎali*; *foʎ*, *foʎli* [neart.] [m.], formând o arie cuprinzătoare (e înregistrată în localități din Grecia precum Turia, Perivoli, Avdela, Giurgea, Xirolivad, Veria, Samarina, Palioseli, Aminciu, Cuțufleani), dar și în Bulgaria (Poroi de Sus).

– formele *foʎali*; *foʎ* sunt prezente în graiurile din Nicea și Greava (Albania).

Termenul *foʎale* este motivat pentru că desemnează obiectul în care se depozitează brânza, sarea sau făina și prezintă semul ‘sac primitiv făcut din pielea unor animale’.

***Káli*; *keʎ* [f.] 44**

Termenul *káli*; *keʎ* este atestat în DDA cu forma *keʎale*, pl. *keʎi* < lat. *pellis* și este utilizat și cu sensul de ‘burduf’. Termenul este prezent în graiul pindean din Vendiște (Grecia).

Motivația constă în faptul că termenul *káli* indică materialul din care este confecționat burduful, adică din pielea unor animale.

Pentru o mai bună exemplificare, reproducem un fragment de text din graiul grămostean, aparținând subiectului Maria Saramandu, din Sarighiol de Deal. Textul apare în *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar* (Saramandu 2007: 234):

...adrá foI di keI di oáje // li tălá óli / și li tundǵá gíni / lǵ-arădǵá / li la / li la
la șópat^H / li loá fóllǵi aéste / li la gíni / lǵ-adrá bǎrbásǵ / ștea cum s-lǵ-adárá //
ș-l-alásá gúrâ aǵá la gúși / ș-li umplǵá dǵapǵá di...

[...făceau foale din piei de oaie // tăiau oile / și le tundeau bine / până la piele
/ le spălau / le spălau la pârâu / le luau pieile ăștea / le spălau bine / le făceau
bǎrbașii / știau cum să le facă // și le lăsa o gaură la gât / și apoi le umpleau cu...]

tǎrvác^H -váci [n.] 52

Termenul *tǎrvác^H -váci* este atestat în DDA cu forma *tǎrvácǵú*, *tǎrvásǵú* cu sensul de ‘burdușel’. Îl compară cu alb. *torbë*, iar în privința etimologiei este incert oferindu-ne două variante, tc. *torba* și gr. *τορβάς*, *τρουβάς*. Termenul este prezent în graiul fărșerot din Horopani (Grecia).

Termenul este motivat pentru că prezintă semul ‘burdușel’, mai exact un substantiv care desemnează un burduf de dimensiuni mai mici.

În DELR apare BURDUF s.n. ‘peritoneu; sac din piele netăbăcită – peritoine; outre’ 1561 (antrop. Burduh), var. *burduc*, *burduh*, *burduj*, *burduș*, *burdov*. Et. nes., probabil < tăt. *burduk* ‘vas pentru vin’, ucr. *burdjuk*, *burdjuh* O. Densusianu, GS, 1, 1923, 349 // Probabil el. de substrat, cf. alb. *burdhë* ‘sac’ Brâncuș, VA, 135; cf. pol. *brzuch* ‘pântece’, ceh. *brich(o)*, rus. *brjucho* CDED II 23–24; cf. *borș*, *burtă*, TDRG; *borh-*, cf. *bort* CDER 1029; et. nec. DA, DEX (apud DELR s.v.).

Termenul *burduf* este definit în MDA astfel: **burduf** sn [At: LB / V: bor~, borduș, -duh, -duj, -duș, (reg) -duv, -tuc} -rtuș 1 Pl: -uri, (rar) -e / E: net] (Reg) 1. ‘Peritoneul animalelor’. 2. ‘Vezica bovinelor’. 3. (Pex) ‘Pielea vezicii animalelor, care servea drept geam’. 4. ‘Stomac’. 5. ‘Sac primitiv confecționat din stomacul animalelor, folosit la păstrarea alimentelor’. 6. ‘Pungă laterală atașată la șa.’ 7. ‘Parte a cimpoiului care se umflă cu aer’. 8. (Pex) ‘Cimpoi’. 9. (Pex) ‘Foale’. 10. (Pan) ‘Pântece mare’. 11. ‘Partea convexă a semilunii’. 12. ‘Cutia de lemn a instrumentelor cu coarde, care produce rezonanța tonului’. 13. ‘Copil mic’ (MDA s.v.). Brâncuș a încadrat acest lexem în categoria cuvintelor autohtone probabile. El propune spre analiză mai multe etimoane care ar sta la baza termenului *burduf*, dar consideră că alb. *burdhë* este cel mai potrivit.

Unul dintre sensurile atestate în MDA este cel de ‘foale’, termen ocurent nu numai în dacoromână, ci și în aromână. Sensul lui este același în ambele dialecte: ‘Sac primitiv făcut din pielea unor animale Si: burduf (5)’. 2 (Reg; îs; îf foi) ‘Stâna foilor încăpere la stână în care se depozitează brânzeturile’.

3. CONCLUZII

În analizele și comentariile noastre din această lucrare, am remarcat că toți termenii avuți în vedere permit interpretări din perspectiva motivației. O parte

dintre aceștia suportă analiza din perspectiva semnificanțelor, în sensul că între învelișul sonor și semnificat există un raport motivațional.

Legătura naturală dintre semnificat și semnificant nu s-a opacizat. Este cazul cuvintelor *cârléje* ('căpușă'), *caș^U dūlți* ('caș'), *câne dit cupie*, *câne di picurâr^U* ('câine ciobănesc'), *cârare* ('strungă') etc. Pe de altă parte, la alți termeni, relația motivațională nu se referă la legătura naturală dintre semnificat și semnificant, ci la legătura dintre un sem al sememului respectiv cu o altă formă cu sens identic sau foarte apropiat. Exemple din această categorie, analizate supra, sunt: *Kali*, *târvác^U* ('burduf'), *ușă*; *arâstoácă*; *pureáuă*; *scam* ('strungă'), *cățămór* ('căpușă').

În urma încercărilor noastre în acest studiu, se conturează și se accentuează ideea că interpretarea motivațională a sensurilor cuvintelor și a relațiilor semantice dintre acestea va constitui de acum înainte o metodă binevenită de analize lexicale.

BIBLIOGRAFIE

- Brâncuș 1983 – Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Celac 2007 – Alina Celac, *Terminologia păstoritului în graiurile dacoromâne sudice*, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2007.
- Dalbera 2006 – Jean-Philippe Dalbera, *Des dialectes au langage. Une archéologie du sens*, Honoré Champion Éditeur, Paris, 2006.
- Dima 2013 – Emanuela Dima, *Terminologia păstorească moștenită în limba română*, București, Editura Academiei Române, 2013.
- Moroianu 2016 – Cristian Moroianu, *Motivarea formală a relațiilor semantice. Sinonimia analizabilă*, București, Editura Universității din București, 2016.
- Nevaci 2013 – Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013.
- Papahagi 1979 – Tache Papahagi, *Mic dicționar folkloric*, București, Editura Minerva, 1979.
- Russu 1970 – Ioan Iosif Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, Editura Academiei, 1970.
- Saramandu 2007 – Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2007.
- Saramandu/Nevaci 2013 – Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Sinteze de dialectologie română*, București, Editura Universitară, 2013.
- Saussure 1998 – Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Iași, Editura Polirom, 1998.

SURSE

- Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, vol. II, [Nicolae Saramandu, în colaborare cu Manuela Nevaci], București, Editura Academiei Române, 2019 (sub tipar).
- Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, vol III – în manuscris [Nicolae Saramandu, în colaborare cu Manuela Nevaci], Editura Academiei Române, București.
- DA – *Dicționarul limbii române*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, tomul I, partea I: A–B, Academia Română, Întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; tomul I, partea II: C,

- Academia Română, Întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; tomul I, partea III, fascicula I: *D–De*, Academia Republicii Populare Române, București, Universul, Întreprindere Industrială a Statului, 1949; [fascicula II: *De–Deșina*; șpalt, 1948]; tomul II, partea I: *F–I*, [de fapt: *I/I*], Academia Română, Întocmit și publicat după îndemnul Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; tomul II, partea II, fascicula I: *J–Lacustru*, Academia Română, Întocmit și publicat după îndemnul Maiestății Sale Regelui Carol I, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1937; tomul II, partea II, fascicula II: *Ladă–Lepăda*, Academia Română, Întocmit și publicat după îndemnul Regelui Carol I, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940; tomul II, partea II, fascicula III: *Lepăda–Lojniță*, Academia Republicii Populare Române, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1944–1945.
- DAR/FSR – Renata Topciu, Luan Topciu, Ana Melonashi, *Dicționar albanez-român. Fjalor shqip-rumanisht*, Iași, București, Editura Polirom, 2003.
- DBR/EPP – Daniela Stoianova, *Dicționar bulgar-român*, Sofia, 2008.
- DDA – Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București, 1974.
- DELR – *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, *A–B*, 2011, vol. II, *C*, partea I, *Ca–Cizmă*, 2015, partea a II-a, Clac–Cyborg, 2018, București, Editura Academiei Române.
- DEX – *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.
- MDA – *Micul dicționar academic*, București, Editura Univers Enciclopedic.

Universitatea din București
Str. Edgar Quinet nr. 3–5